

Bratislavský konvent a nemocnica milosrdných bratov v ranom novoveku

INGRID KUŠNIRÁKOVÁ

Konfesionálne pomery v krajine v rokoch 1606 – 1671 určovali predovšetkým mierové zmluvy uzavreté medzi uhorskými stavmi a panovníkom, ktoré garantovali náboženskú slobodu privilegovaným vrstvám obyvateľstva a slobodným kráľovským mestám. Náboženská sloboda pre mestá však neznamenala automaticky aj slobodu vierovyznania pre ich obyvateľov.

Vo väčšine miest protestantská väčšina meštianskeho obyvateľstva využila svoje dominantné postavenie v mestskej rade a zaviedla tvrdé reštriktívne opatrenia voči katolíkom. Katolíci ostali bez kostolov, škôl a na dlhé obdobie aj bez katolíckych bohoslužieb. K protestantskej viere sa prihlásila aj väčšina bratislavských mešťanov, a tomu zodpovedalo aj ich zastúpenie v mestskej rade. Vzhľadom na špecifické postavenie Bratislavy v politickom živote krajiny však magistrát mesta musel Katolícku cirkev a jej inštitúcie na svojom území akceptovať. Koexistencia katolíckych a evanjelických cirkevných inštitúcií, ktorá sa zachovala v Bratislave až do roku 1672, predstavuje v uhorských podmienkach špecifikum, ktoré sa v tomto období vyskytovalo len v Trnave a Skalici.

Zmena náboženských pomerov v Bratislave po r. 1672

Obsadenie krajiny cisárskym vojskom po odhalení Wesselényiho sprisahania v roku 1669 a dočasný mier s Osmanskou ríšou sa Leopold I. rozhodol využiť na definitívne zvrátenie náboženských pomerov v prospech Katolíckej cirkvi. Pre cirkevné zbory v slobodných kráľovských mestách to znamenalo násilné odobratie kostolov, vyhnanie kňazov a učiteľov, vynútené zmeny v konfesionálnom zložení mestských rád a dlhodobú prítomnosť cisárskych vojsk, ktoré museli ubytovať a živiť. V nasledujúcom desaťročí nemohli evanjelické cirkevné obce v Uhorsku vôbec pôsobiť. Bratislavu obsadili cisárske vojská 10. apríla 1672, 18. júla násilím prevzali celý majetok evanjelickej cirkevnej obce, protestantskí kňazi a učelia museli opustiť mesto. **Zmenené náboženské a politické pomery po roku 1672 otvorili brány hlavného mesta novým náboženským rádom, ktoré mali svojimi pastoračnými, vzdelávacími a charitatívnymi aktivitami prispieť k rekatolizácii jeho obyvateľstva. S podporou ostrihomského arcibiskupa Juraja Szelepcsényiho a predsedu**

Uhorskej komory Leopolda Kollonicha sa v Bratislave do konca storočia postupne usadili uršulínky, milosrdní bratia, kapucíni a trinitári. Uršulínky získali pôvodný slovensko-maďarský evanjelický chrám, ostatné rehoľné komunity dlhé roky žili a pôsobili v provizórnych podmienkach, bez kláštornej budovy či kostola. Všetky nové rehoľné komunity, s výnimkou uršulínok, patrili k žobravým rádom, ktoré podľa svojej regule nemohli vlastniť žiadny hnutelný či nehnuteľný majetok a finančné prostriedky na živobytie a stavebné aktivity získavali najmä zbieraním almužien. Protestantská väčšina mesta však nemala dôvod podporovať katolícke cirkevné inštitúcie a neveľká skupina katolíkov nemohla svojimi almužnami a darmi dostatočne zabezpečiť stále rastúci počet rehoľníkov a poskytnúť im potrebné finančné prostriedky na výstavbu kláštorných areálov a kostolov. Navyše, mesto počas stavovských povstaní viackrát ohrozovali povstalecké i cisárske vojská, ktoré rehoľníkom znemožňovali zbierať almužny v jeho okolí.

Vhodné podmienky pre rozvoj bratislavských rehoľných inštitúcií vznikli vďaka súhre viacerých priaznivých okolností až začiatkom 18. storočia. Po skončení posledného stavovského povstania v roku 1711 nastal relatívne dlhý čas pokoja a mieru. V krajine v tomto období vyvrcholila obnova Katolíckej cirkvi a baroková zbožnosť, ktorá sa prejavovala aj podporou rehoľných inštitúcií, dosiahla svoj vrchol. V roku 1723 sa Bratislava stala sídlom novozałożenej Miestodržiteľskej rady a radcovia tohto úradu pochádzajúci z radov vysokej šľachty a cirkevných hodnostárov výrazne rozšírili okruh podporovateľov a dobrodincoov rehoľných inštitúcií. Štedrosťou vynikali najmä členovia najvýznamnejších magnátskych rodov, ktorí v danom období zastávali najvyššie krajiniské úrady.

Sociálna a zdravotnícka starostlivosť v meste v 17. storočí

Najvýznamnejšou charitatívnou inštitúciou bol mestský špitál, najstarší dobročinný ústav v meste. Táto inštitúcia bola prioritne určená pre bratislavských mešťanov, ktorí sa z rôznych dôvodov ocitli v núdzi. Sociálnemu statusu prijímaných osôb zodpovedala aj relatívne vysoká úroveň poskytovanej starostlivosti – chovanci okrem ubytovania dostávali aj stravu a ošatenie. Lazaret sa v čase morových epidémií využíval ako morový špitál na izoláciu nakazených osôb. V ostatnom období poskytoval prístrešie najchudobnejším obyvateľom mesta. Stravu a odev si museli zaobstaráť sami, mesto mu dodávalo len drevo. V meste pôsobili v 17. storočí viacerí lekári, lekárske dynastie – len pre solventné vrstvy obyvateľstva. Mesto nemalo mestského lekára.

Založenie konventu milosrdných bratov v Bratislave v roku 1672

Ostrihomský arcibiskup Juraj Szelepcsényi v roku 1672 pozval do mesta milosrdných bratov z viedenského konventu rehole. Vytvoriť primerané materiálne zázemie pre novovzniknutú charitatívnu alebo cirkevnú inštitúciu bolo

povinnosťou fundátora, preto arcibiskup pre potreby konventu a nemocnice zakúpil na predmestí bývalý Csákyovský palác spolu s príľahlým majerom, lúkami, poliami a ovocným sadom. So súhlasom panovníka vykúpil majetok od všetkých daní, kontribúcií a poplatkov. **Súčasťou zakladajúcej fundácie bola aj suma 3000 zlatých na opravu a zariadenie budovy, tri vinice v Rači a víno s obilím, ktoré malo rehoľníkom pomôcť preklenúť obdobie do ďalšej úrody.** Nemocnica milosrdných bratov v Bratislave bola prvým skutočne nemocničným zariadením v krajine, ktoré sa venovalo ošetrovaniu a liečbe pacientov.

Milosrdní bratia prišli do Bratislavy v čase, keď sa v meste skončilo obdobie relatívnej náboženskej slobody. V konfesiónálne zmiešanom prostredí sa katolícke i protestantské elity usilovali čo najlepšie postarať o svojich chudobných spoluveriacich. Katolícka dobročinnosť v ranom novoveku v sebe spájala pomoc telu so starostlivosťou o dušu, zabezpečenie spásy chudobných sa považovalo za jej najvyšší cieľ a poslanie. Charitatívne aktivity vždy dopĺňalo vzdelávanie vo viere, podporovanie v náboženskej horlivosti, udelenie podpory sa často podmieňovalo účasťou na bohoslužbách a prijatím sviatostí. Juraj Szelepcsényi pozval milosrdných bratov do Bratislavy, aby svojimi aktivitami prispeli k zmene miestnych konfesiónálnych pomerov v prospech Katolíckej cirkvi. Liečba v ich nemocnici sa však nemohla stať priamym nástrojom rekatolizácie jej obyvateľov, najmä nie mešťanov. **Pacienti nemocnice pochádzali z najnižších vrstiev mestskej spoločnosti a takmer všetci sa hlásili ku katolíckemu vierovyznaniu. Ročne sa v nemocnici liečilo len niekoľko protestantov, z ktorých väčšina nezmenila svoju vieru ani v dôsledku hospitalizácie v tejto katolíckej charitatívnej inštitúcii. Hoci regula rádu zaväzovala milosrdných bratov, aby sa vo svojich nemocničných zariadeniach postarali o choré chudobné osoby bez ohľadu na ich vierovyznanie, na základe zachovaných archívnych dokumentov nemožno zistiť, či a akým spôsobom rehoľníci ovplyvňovali konfesiónálnu skladbu svojich pacientov. S veľkou istotou však možno konštatovať, že protestanti pomoc v tomto zariadení nevyhľadávali. Milosrdní bratia objektívne nemohli prispieť k posilneniu pozícií Katolíckej cirkvi získaním väčšieho počtu konvertitov. Svojimi náboženskými aktivitami v rádovej nemocnici sa však mohli postarať o náboženskú „disciplinizáciu“ osôb z najnižších vrstiev mestskej komunity. Ľudí bez akéhokoľvek vzdelania poučovali o základoch ich viery, nabádali ich k pristupovaniu ku sviatostiam, najmä ku spovedi a svätému prijímaniu, ktoré sa nevnímali len ako zdroje Božej milosti a prostriedky na dosiahnutie spásy, ale čiastočne aj ako liek fyzických chorôb.** Milosrdní bratia poskytovali svojim pacientom rovnakú starostlivosť o ich telo i dušu, aby v momente smrti mohli čeliť hrozbe večného zatratenia.

Stavebný vývoj konventu a nemocnice

Náboženské rády, ktoré prišli do Bratislavy po roku 1672, ostali dlhé roky bez svojho kostola a nadhlo sa museli uspokojiť s bývaním v provizórnych

priestoroch, ktoré dostali od svojich dobrodinco. Milosrdní bratia, na rozdiel od ostatných rehoľných komunit, nemuseli výstavbu konventu vnímať ako prioritu, keďže bývalý Csákyovský palác im poskytoval dostatok priestoru na zriadenie kláštora, kaplnky i nemocnice. Situácia sa však veľmi rýchlo zmenila. **Kláštornú budovu v roku 1683 úplne zničil požiar, ktorý vypukol v dôsledku ostreľovania vtedajšieho Schöndorfského predmestia vojskami Imricha Thökölyho a rehoľníci museli zháňať finančné prostriedky na jej rozsiahlu obnovu.**

Priaznivé okolnosti však ušetrili milosrdných bratov od ťažkostí, ktoré súviseli s financovaním výstavby vlastného chrámu. Kláštorný kostol vybudoval v rokoch 1690 – 1692 na vlastné náklady barón Ján Maholányi, kráľovský personál, ktorý za svoj majetok a spoločenský vzostup vďačil svojmu príbuznému Jurajovi Szelepcsényimu. J. Maholányi sa zrejme aj z tohto dôvodu rozhodol prezentovať svoje nové spoločenské postavenie, ako aj vďačnosť a vernosť vládnucej dynastii podporovaním konventu, ktorý vznikol vďaka podpore jeho dobrodinca. Aby novovybudovaný kostol kvôli finančným ťažkostiam konventu nechátral, daroval mu fundáciu 3000 zlatých, určenú na jeho udržiavanie. Kostol si zvolil aj za miesto svojho posledného odpočinku, pamiatkou na jeho osobu a štedrosť prejavenu rádu sa stal mramorový náhrobný kameň umiestnený pod kazateľnicou na rozhraní sanktuária a lode kostola. Milosrdní bratia uchovávali trvalú spomienku na štedrosť svojho mecenáša aj mesačnou zádušnou omšou slúženou za spásu jeho duše.

Blízky vzťah ku konventu mali aj jeho deti. Od syna Jozefa získali milosrdní bratia v roku 1746, krátko pred jeho smrťou, votívnu základinu 200 zlatých, z ktorej výnosov sa malo ročne slúžiť 10 omší za spásu jeho duše a jeho rodičov a ďalšiu v hodnote 400 zlatých na večné svetlo pri hlavnom oltári. Judita si spolu s manželom, podobne ako jej otec, zvolila kláštorný kostol za miesto posledného odpočinku. V roku 1740 darovala rádovej nemocnici fundáciu 1000 zlatých a po manželovej smrti založila v roku 1745 votívnu fundáciu v sume 1500 zlatých, z ktorej výnosov sa mala každú stredu slúžiť omša pri vyloženej Oltárnej sviatosti.

Po skončení výstavby kostola zakúpil vtedajší ostrihomský arcibiskup Leopold Kollonich maholányiovský palác situovaný južne od kostola, s cieľom postaviť pre konvent novú kláštornú budovu. L. Kollonich však náhle zomrel, v krajine vypuklo ďalšie stavovské povstanie a výstavba kláštorného komplexu sa musela odložiť na niekoľko desaťročí. Základný kameň kláštora posvätil egerský biskup Anton Erdődy až v roku 1723, dokončená stavba bola posvätená 29. novembra 1728. **Celý komplex kostola, kláštora a nemocnice bol podľa pôvodného ranobarokového projektu materského kláštora vo Viedni dokončený po polstoročnej zdlhavej výstavbe.**

Jednoposchodová budova kláštora sa rozprestierala po oboch stranách kostola okolo uzavretého nádvorja. Vnútorne priestory kláštora tvorilo päť

pomyselných blokov – špitál, lekárň s laboratóriom, kuchyňa s jedálňou a skladovými priestormi na potraviny, cely rehoľníkov a kostol s kryptou. Špitál predstavovala priestranná miestnosť s posteľami pre pacientov, jednotlivé posteľe boli oddelené zástenami. V čele miestnosti sa nachádzal oltár, pri ktorom sa slúžili bohoslužby a pobožnosti pre pacientov. Na poschodí boli situované cely rehoľníkov a hosťovské izby pre vzácne návštevy. Prevádzka špitála s početnými pacientmi si vyžadovala aj ďalšie priestory, najmä sklady posteľnej bielizne, uterákov a obväzového materiálu; obslužné miestnosti, v ktorých sa prali obväzy a čistili sa chirurgické nástroje a osobitnú miestnosť, v ktorej sa uchovával odev pacientov počas ich hospitalizácie. Severná časť komplexu za kostolom bola dokončená ako posledná a prenajímala sa na bývanie. Za kláštrom sa nachádzala zeleninová záhrada, ovocný sad a park, kláštorný komplex dopĺňal cintorín s márniceu.

Finančné zabezpečenia kláštora a nemocnice

Arcibiskupova štedrá donácia postačovala na založenie konventu a otvorenie nemocnice, ale negarantovala žiadny stabilný príjem do budúcnosti. Rehoľníci si museli prostriedky na svoje živobytie a prevádzku špitála zaobstarávať vlastnými silami.

Milosrdní bratia patrili k žobravým náboženským rádom a zbieranie almužien sa aj v bratislavskom konvente stalo jednou z foriem získavania potrebných zdrojov na zabezpečenie jeho existencie. Hmotné zaopatrenie rehoľníkov záviselo od vyzbieraných peňazí a naturálií najmä v prvých rokoch po ich príchode do Bratislavy, pokiaľ nezískali iné, stabilnejšie a istejšie príjmy. Výnosy z almužien zrejme spočiatku nemali veľkú hodnotu, keďže protestantská väčšina obyvateľov mesta nevnímala príchod katolíckych náboženských rádov a svoje participovanie na ich financovaní pozitívne. Navyše milosrdní bratia boli popri františkánoch a kapucínoch už tretím žobravým rádom v meste a koncom storočia k nim ešte pribudli trinitári. **Ťažká finančná situácia konventu sa požiarom v roku 1683 ešte viac skomplikovala, preto jeho predstavení v úsilí zvýšiť hodnotu získaných milodarov požiadali Leopolda I. o povolenie zbierať almužny bez obmedzení po celom území Uhorska. Panovník vzhľadom na neutešené finančné pomery bratislavského rádom domu ich požiadavke vyhovel.**

Finančná situácia i samotná existencia cirkevnej alebo dobročinnnej inštitúcie v ranom novoveku výrazne závisela od podpory cirkevných a svetských elít. Bratislavský konvent milosrdných bratov našiel štedrých dobrodincov najmä v radoch uhorských magnátov a cirkevných hodnostárov, ktorí sa kvôli kariére v ústredných úradoch štátnej správy usadili v meste. Finančné základiny, ktoré mnohí z nich založili a darovali konventu, predstavovali na konci 18. storočia nezanedbateľnú finančnú čiastku, ktorej výnosy garantovali slušný pravidelný príjem. Prvú základinu, ktorá postavila financovanie kláštora

na pevnejšie základy, získali rehoľníci v roku 1695 z testamentárneho odkazu ostrihomského arcibiskupa Juraja Szechényiho. Ďalší dobrodinci nasledovali jeho príklad až na začiatku 18. storočia, dôvody treba hľadať v nestálej politickej situácii v krajine, spôsobenej ďalším stavovským povstaním i v dobových formách dobročinnosti, ktoré v tomto období ešte uprednostňovali jednorazové darovanie almužny. Pod vplyvom osvietenstva a reformného katolicizmu sa zakladanie dobročinných fundácií stalo v polovici 18. storočia významnou súčasťou komemoratívnej kultúry a náboženskej praxe uhorských spoločenských elít a táto skutočnosť sa premietla i do počtu základín, ktoré konvent získal v nasledujúcom období. **Kým do roku 1750 darovali dobrodinci konventu 11 fundácií, v nasledujúcich troch desaťročiach vlády Márie Terézie ich bolo 27, nárast je badateľný najmä po roku 1760. K prestížnym dobrodincom konventu, okrem Márie Terézie a jej zaťa, uhorského miestodržiteľa Alberta Sasko-Tešínskeho, patrili palatín Mikuláš Pálffy, krajinský sudca Štefan Koháry, radca Uhorskej komory Anton Grassalkovich, brat župan Jozef Pálffy, ostrihomský arcibiskup František Barkóczy a ďalší.** Väčšina darovaných fundácií mala hodnotu 1000 – 1500 zlatých a bola určená na pokrytie nákladov na vydržiavanie jedného lôžka v rádovej nemocnici.

Rastúce príjmy z výnosov fundácií a rôznej činnosti rehoľníkov mierne znížili závislosť konventu od almužien, napriek tomu vyzbierané peniaze a potraviny tvorili aj koncom 80. rokov 18. storočia približne polovicu z jeho celkových príjmov. Konvent z takto získaných prostriedkov hradil časť nákladov na stravovanie a ošetrovanie pacientov, keďže svoju základinu malo len 37 z celkového počtu 50 nemocničných lôžok. Vzhľadom k tomu, že výnosy zo základín sa podľa vôle fundátorov mohli využívať len na liečivá a stravu pre pacientov, konvent potreboval almužny a milodary najmä na financovanie životných potrieb rehoľníkov a údržbu budovy.

Výdavky konventu čiastočne limitovali nariadenia Márie Terézie a Jozefa II. Panovníčka v roku 1772 stanovila na zaopatrenie jedného rehoľníka 80 zlatých ročne, z toho 60 zlatých určila na stravu a zvyšok na ošatenie. Vzhľadom na zlé hospodárske pomery v krajine, spojené so zvyšovaním cien, sa táto suma s povolením Jozefa II. od roku 1782 postupne zvyšovala, v roku 1790 dosiahla hodnotu 120 zlatých. Kráľovské nariadenia obmedzili aj výšku výdavkov na údržbu budov (160 až 200 zlatých ročne) a na bohoslužobné účely. Kalkuláciu nákladov na liečenie pacientov ponechala štátna moc aj naďalej v kompetencii predstavených konventu, ktorí odhadli ročné výdavky na jedného pacienta na sedem zlatých, z toho tri zlaté na stravu a štyri zlaté na liečenie. Tieto výdavky sa v sledovanom období nezmenili.

Personálne obsadenie kláštora

V roku 1672 prišlo do Bratislavy šesť milosrdných bratov, ktorí sa museli postarať o všetky činnosti spojené s prevádzkou konventu a nemocnice. Keď-

že vďaka podpore uhorských magnátov a miestneho obyvateľstva sa kapacita nemocnice neustále rozširovala, úmerne tomu vzrastal aj počet rehoľníkov. V 70. rokoch 18. storočia mala rehoľná komunita už 30 členov a tento počet ostal aj v dôsledku vládnej regulácie dlho nezmenený. Personálne zloženie kláštora určovala nielen regula rádu, ale aj aktuálne možnosti a potreby konventu a nemocnice.

Na čele kláštora stál prior so svojim zástupcom. O pacientov sa starali ošetrovatelia a chirurgovia, lekárne viedol lekárnik so svojimi pomocníkmi. Okrem zdravotníckeho personálu tvorili rehoľné spoločenstvo milosrdných bratov kňazi, kuchári, správca, účtovník a vrátnik, početnú skupinu predstavovali zberatelia almužien. Do priameho kontaktu s pacientmi nemocnice prichádzali najmä ich ošetrovatelia. Chorým podávali predpísané lieky, zraneným obväzovali rany, upravovali posteľ, menili posteľnú bielizeň, nevládných pacientov podľa potreby umývali, česali a čistili od parazitov. V čase obeda a večere ťažkých pacientov odvieďli k stolu, nevládných nakrmili. Pacientom nemocnice mali byť neustále k dispozícii aj rádoví kňazi.¹ **Podľa regule rádu mali v každej rehoľnej komunite milosrdných bratov pôsobiť maximálne dvaja kňazi, bratislavský kláštor vďaka podpore šľachtickej rodiny Csákoyovcov mohol ich počet o jedného zvýšiť. Od rehoľných kňazov sa nevyžadovalo univerzitné štúdium teológie, väčšina z nich ukončila len skrátený filozofický a teologický kurz. Zrejme z tohto dôvodu rehoľní kňazi v nedeľu a vo sviatok nekázali vo svojom kostole, ale povolávali na túto činnosť dvoch kapucínov z miestneho kláštora.**

Príslušnosť k rádu milosrdných bratov neotvárala cestu k významnejšej cirkevnej kariére, ale spájala sa najmä s manuálnou prácou pri ošetrovaní chorých, vedení lekárne a pri zabezpečovaní každodenného chodu kláštora, prípadne so zbieraním almužien. Ani jedna z týchto aktivít sa nepovažovala za primeranú pre osoby urodzeného pôvodu, preto členovia rádu, vrátane bratislavského konventu, pochádzali najmä zo stredných vrstiev mestského obyvateľstva. Do bratislavského kláštora prichádzali rehoľníci z rôznych častí podunajskej monarchie Habsburgovcov, dorozumievacím jazykom bola nemčina.

Milosrdní bratia napriek všetkým povinnostiam spojeným s prevádzkou kláštornej nemocnice ostávali predovšetkým rehoľníkmi, ktorí museli žiť podľa rádovej regule a viesť duchovný život, ktorý im predpisovala. Provinciál Germánskej provincie v liste adresovanom Miestodržiteľskej rade v roku 1772 uviedol, že rehoľníci ráno a večer venujú hodinu spoločným modlitbám v chóre, večer si štvrthodinu spytujú svedomie. V priebehu dňa im regula rádu predpisuje ešte hodinu a pol spoločného rozjímania, zvyšok dňa trávia prácou, okrem obednejšej a večernej prestávky, ktorá je určená na regeneráciu tela.²

1 MOL, C 39, LAD. D, fasc. 14.

2 MOL, C 39, LAD. D, fasc. 14.

Bratislavská nemocnica milosrdných bratov mala pôvodne vlastných rádových lekárov, doktor lekárskeho vied Bartolomej Raurik patril k zakladajúcim členom konventu. V 18. storočí sa od tejto praxe ustúpilo a nemocnica využívala služby mestských lekárov. Najdlhšie trvala spolupráca s Karolom Perbergom, ktorý žil v Bratislave od roku 1726. Najprv pracoval ako domáci lekár vo viacerých miestnych kláštoroch a v mnohých šľachtických rodinách usadených v meste. V roku 1735 sa stal mestským lekárom, dlhé roky pôsobil ako referent zdravotníckej komisie Miestodržiteľskej rady. Od roku 1727 pracoval ako vedúci lekár v nemocnici milosrdných bratov a v tejto funkcii pôsobil viac ako 50 rokov.³ Od roku 1782 žil v hosťovskej izbe kláštora, za svoj pobyt (vrátane stravy, kúrenia a starostlivosti o koňa) platil dohodnutý poplatok 1000 zlatých ročne.⁴ Podľa záznamov v *Historii domus* pôsobil v nemocnici ešte v roku 1785 vo veku 83 rokov.⁵

Náboženské aktivity a pastoračná činnosť milosrdných bratov

Milosrdní bratia podľa rádovej regule spájali liečbu a ošetrovanie svojich pacientov so starostlivosťou o spásu ich duše. Počas hospitalizácie v nemocnici im vysvetľovali základy katolíckeho učenia, povzbudzovali ich vo viere, slúžili pre nich omše v nemocničnej kaplnke, zaopatrovali umierajúcich a pochovávali zosnulých. Regula rádu však výrazne limitovala ich pastoračné aktivity adresované ostatným obyvateľom Bratislavy. Vzhľadom na nízky počet kňazov v konvente a ich nižšie teologické vzdelanie nemohli k náboženskému životu v meste prispieť svojimi kázňami, náboženskými slávnosťami, procesiami či činnosťou cirkevného bratstva. Tomu zodpovedal aj bohoslužobný poriadok v ich kláštornej kostole, ktorý bol jednoduchší a menej pompézny ako u františkánov, kapucínov či trinitárov. V nedeľu a vo sviatok sa v ňom slúžili dve omše, po prvej omši odznela nemecká kázeň. Popoludní sa konali večery a po nich sa modlili *Loretánske litánie* pri vyloženej Oltárnej sviatosti. **Keďže konvent nemal vlastných kazateľov, v jeho kostole pravidelne kázali kapucíni, ktorí sa platili z výnosov fundácie Jána Maholányiho, ktorú im daroval na tento účel. Okrem všeobecne záväzných cirkevných sviatkov milosrdní bratia slávili slávnostným spôsobom aj svoje rádové sviatky (sv. Jána z Boha, sv. Augustína, sv. Rafaela) a sviatočné dni svojho chrámu (patronátny sviatok Navštívenia Panny Márie a výročie vysvätenia chrámu).**⁶

Náboženský život v chráme dostal nový impulz v polovici 18. storočia vďaka kópiám milostivých obrazov umiestnených na niektorých oltá-

3 István VÁMOSSY, Beiträge zur Geschichte der Medizin in Pressburg (Poszony-Pressburg 1902) 65-66.

4 AMB, Historia domus, fol. 48.

5 Tamže, fol. 8.

6 Tamže, fol. 35.

roch. V roku 1739 sa na hlavný oltár uložil obraz Svätej rodiny nazývaný aj Uzdravenie nemocných. Jeho originál daroval cisár Leopold I. v roku 1677 viedenskému konventu rehole. Slávnostný sprievod preniesol obraz do kláštorného chrámu a členovia rehoľnej komunity sa v prítomnosti pannonníka zaviazali, že z vdáky za skončenie morovej epidémie sa budú pred ním denne modliť Loretánske litánie s príslušnými modlitbami. Počas poslednej veľkej „morovej rany“ v roku 1713 sa zhotovili kópie obrazu a poslali sa do viacerých kláštorov Nemeckej provincie milosrdných bratov. V Bratislave umiestnili kópiu milostného obrazu na oltár sv. Jána z Boha v nemocničnej kaplnke.⁷ V spomínanom roku 1739, keď Uhorsko opäť obchádzal morový príznak, ostrihomský arcibiskup I. Esterházy nariadil, aby sa obraz preniesol na hlavný oltár kostola a denne, okrem nedele a sviatkov, sa pred ním modlili *Loretánske litánie* a ďalšie modlitby za odvrátenie moru, vojny a hladu.⁸ **Pobožnosti sa tešili obľube ľudu a ich tradícia sa zachovávala dlhé desaťročia. Vedľajšie oltáre chrámu ozdobili kópie zázračnej Panny Márie z Křtin pri Brne a Mariazellu, ako aj kópia Pražského Jezuliatka. Všetky milostivé sochy a obrazy získali vďaka darom od veriacich vzácné korunky a odevy.**⁹

Obmedzené možnosti milosrdných bratov rozvíjať pastoračné aktivity medzi obyvateľmi mesta sa prejavili aj v nižšom počte darovaných votívnych fundácií, ktoré predstavovali určité zrkadlo popularity náboženských rádov medzi veriacim. Fundátori si za správcov svojich votívnych fundácií vybrali náboženské rády s charitatívnym poslaním skôr výnimočne, zvyčajne vtedy, ak mali k ich kláštoru úzke rodinné väzby alebo iný citový vzťah. Milosrdní bratia získali votívne fundácie najmä od detí Jána Maholányiho. Určitú formu votívnej fundácie daroval konventu aj cisár Leopold I., ktorý ho oslobodil od poplatku 1000 zlatých za udelenie domovského práva v Uhorsku a ako protihodnotu požadoval, aby rehoľní kňazi ročne odslúžili 12 omší za zachovanie Uhorského kráľovstva, za odvrátenie moru, vojny a drahoty. Od konca 70. rokov 18. storočia z vdáky za poskytnutú podporu celebrovali dve omše ročne za Máriu Teréziu a komorského radcu Františka Töröka, vždy v deň ich narodenín a menín.¹⁰

Bratislavský kláštor v čase reforiem Márie Terézie a Jozefa II.

Bratislavský kláštor milosrdných bratov v prvých desaťročiach svojej existencie nepodliehal žiadnej uhorskej cirkevnej alebo svetskej autorite. V Uhorsku v tomto období neexistoval ústredný úrad štátnej správy, ktorý by sa systematicky zaoberal riadením verejného zdravotníctva a konventy rehole boli

7 František BOŠKO, Krátke dejiny konventu Navštívenia Panny Márie milosrdných bratov v Bratislave (Skalica 1953, rukopis) 6.

8 AMB, Historia domus, fol. 35.

9 Tamže, fol. 85.

10 MOL, P 1259, 4d., 9. tétel.

na základe pápežských privilégií vyňaté z jurisdikcie diecéznych biskupov. Predstavení spravovali zverený konvent podľa rádovej regule a štatútov a za svoje konanie sa zodpovedali len provinciálovi vo Viedni a generálovi rádu v Ríme. Bratislavský prior príležitostne prichádzal do kontaktu len s magistrátom mesta, s ktorým ako rovnocenný partner riešil majetkové, susedské a daňové záležitosti.

Situácia sa zmenila po vzniku Miestodržiteľskej rady (1723) a po kreovaní jej zdravotníckej komisie (1727) a zdravotníckeho výboru (1738). Nariadenia tohto úradu, ktoré riešili spory o právo verejnosti rehoľných lekární v Bratislave, predstavovali prvý zásah štátnej moci do záležitostí zdravotníctva a farmácie, ktoré sa dovtedy riadili podľa zvykového alebo municipálneho práva.

Milosrdní bratia na základe nariadenia Karola VI. z roku 1727 získali pre svoju lekárňu právo verejnosti, musela však rovnako ako ostatné lekárne platiť mestské dane, ich lekárnici sa museli podriaďovať preskúšaniam, museli zložiť prepísanú prísahu a každoročne umožnili úranú prehliadku lekárne. V roku 1735 boli vzhľadom na svoje dobročinné aktivity od povinnosti platiť mestské dane oslobodení.

Ďalšou oblasťou, v ktorej musel konvent čeliť tlaku štátnej moci na svoje privilégiá a tradície, bolo získavanie časti príjmu formou almužien. Mária Terézia sa od roku 1761 vytrvalo usilovala obmedziť a regulovať zbieranie almužien rehoľníkmi žobravých rádov. Pre milosrdných bratov vydala privilegium, ktoré im povoľovalo zbierať almužny v Uhorsku ešte ďalšie tri roky. Po uplynutí tejto lehoty sa mala preveriť finančná situácia všetkých uhorských konventov tejto rehole a podľa výsledkov šetrenia sa mala platnosť privilégiá predĺžiť alebo zrušiť. Zberatelia almužien sa v budúcnosti mohli pohybovať po krajine len s pasom vydaným Miestodržiteľskou radou.¹¹ Ďalšie obmedzenia prišli v roku 1771, keď Miestodržiteľská rada nariadila diecéznym biskupom, aby vo svojich diecézach určili miesta, kde môžu milosrdní bratia zbierať almužny pre svoje konventy. **Provinciál Nemeckej provincie adresoval panovníčke niekoľko listov, ktorými ju žiadal zrušiť reštriktívne opatrenia voči svojej reholi a poukazoval na zásadný rozdiel, ktorý podľa neho existuje medzi milosrdnými bratmi a inými žobravými rádmi.** Mária Terézia zdôvodňovala úsilia obmedziť žobranie rehoľníkov argumentmi, že dlhý pobyt mimo rehoľnej komunity ohrozuje ich rehoľnú disciplínu a samotné zbieranie almužien obťažuje obyvateľov krajiny. **Provinciál odmietal tieto argumenty tvrdením, že cesty mimo kláštor nepredstavujú nebezpečenstvo pre zbožnosť rehoľníkov, lebo vždy majú presne určený čas návratu do svojho kláštoru a na ďalšie cesty sa vydávajú až po duchovnej obnove.** Zbieranie almužien nevnímal ako záťaž pre obyvateľstvo, lebo podľa jeho názoru ani jeden rád v Uhorsku neurobil pre verejné dobro toľko, ako

11 AMB, Historia domus, fol. 55.

milosrdní bratia. Rehoľa si napokon právo bez obmedzení zbierať almužny na celom území Uhorska uchránila.¹² Po roku 1772 až do konca 18. storočia sa z 30 členov bratislavského konventu venovalo tejto činnosti vždy osem až deväť rehoľníkov.

V čase, keď prebiehali zdĺhavé vyjednávania o zachovaní či zrušení privilégia milosrdných bratov slobodne zbierať almužny, Miestodržiteľská rada publikovala 4. 6. 1772 rozsiahly intimát, ktorým posilnila svoje kontrolné kompetencie nad kláštormi milosrdných bratov a ich zavedenie odôvodnila neefektívnym využívaním získaných finančných prostriedkov a nízkou úrovňou starostlivosti o pacientov v rádových nemocniciach. Na základe tohto nariadenia sa mal znížiť počet osadenstva vo všetkých kláštoroch milosrdných bratov, ktoré boli odkázané na zbieranie almužien. Bratislavskému konventu sa povolil počet dvanásť rehoľníkov, ktorí reálne nemohli zvládnuť všetky činnosti spojené s prevádzkou kláštora, nemocnice, lekárne a kláštorného kostola. Okrem toho časť rehoľníkov trvalo zbierala almužny a kláštor sa musel postarať aj o tých členov rehoľnej komunity, ktorí kvôli chorobe či starobe už nemohli pracovať. Miestodržiteľská rada predvídala tento argument a navrhla zvýšiť počet svetského služobníctva, ktoré považovala za poslušnejšie a jeho vydržiavanie za finančne výhodnejšie. Provinciál odmietol takéto riešenie s tvrdením, že služobníctvo sa vyhýba práci s chorými, je nestále a službu rýchlo opustí pre vidinu lepšieho zárobku. Vo svojej argumentácii spochybnil aj tvrdenie, že svetskí zamestnanci sú pre kláštor lacnejší ako rehoľníci. Podľa jeho názoru boli výdavky na stravu v oboch prípadoch rovnaké, peniaze ušetrené na rehoľnom odevu sa vyplatili svetským osobám ako mzdy. **Po dlhom vyjednaní Mária Terézia v roku 1774 upustila od znižovania počtu rehoľníkov v jednotlivých kláštoroch, daný stav sa však musel zachovať a zmeniť sa mohol len so súhlasom Miestodržiteľskej rady.**¹³ Bratislavský konvent mal v uvedenom roku tridsať členov a ich počet ostal nezmenený až do konca 18. storočia.¹⁴

Výčitky Márie Terézie, že ošetrovaniu pacientov sa venuje len nepatrná časť rehoľníkov, sa čiastočne zakladali na pravde. Zoznam členov bratislavského kláštora z roku 1777 uvádza, že pacientov ošetrovali len štyria rehoľníci, ďalší traja pracovali v lekární. **Okrem priora a subpiora tvorili rehoľnú komunitu traja kňazi, deväť osôb zbieralo almužny, ostatní rehoľníci zabezpečovali každodenný chod kláštora a pracovali v kuchyni, v záhrade alebo sa starali o sklady potravín a vínne pivnice.**¹⁵ Pod tlakom štátnej moci sa prácou v nemocnici poverilo viac osôb a obslužné činnosti prevzalo svetské služobníctvo. V roku 1778 tvorilo zdravotnícky personál osem osôb, štyria

12 MOL, C 39, LAD. D, fasc. 14.

13 Tamže.

14 AMB, Historia domus, fol. 51n.

15 Tamže, fol. 39.

ošetrovatelia a štyria chirurgovia. V roku 1783 sa o pacientov staralo päť ošetrovateľov a štyria chirurgovia, zdravotnícky personál dopĺňali dvaja lekárnici.¹⁶

Reformy Márie Terézie sa pacientov kláštornej nemocnice výraznejšie nedotkli. Mária Terézia v úsilí predísť šírenie infekcií nariadila, aby sa v každej nemocnici vytvorili tri nemocničné izby, v ktorých by sa oddelene liečili akútne chorí, pacienti s infekčnými chorobami a rekonvalescenti. Provinciál vo svojej reakcii argumentoval finančnou náročnosťou tohto opatrenia a tvrdil, že v ich nemocniciach sa ešte infekciou nikto nenakazil. **Za najúčinnnejšie protiepidemiologické opatrenia považoval oddelenie postelí zástenami a pravidelné vetranie. Mária Terézia nepresadila ani ďalšiu svoju požiadavku, aby milosrdní bratia poskytovali pacientom dlhodobú starostlivosť a nielen krátkodobú hospitalizáciu. Pojem krátkodobá hospitalizácia je však v tomto prípade relatívny, lebo časť pacientov strávila v nemocnici aj dva – tri mesiace a vo výnimočných prípadoch aj dlhšie obdobie.**¹⁷

Napriek vzniknutým trecím plochám medzi panovníčkou a uhorskými kláštorami milosrdných bratov možno konštatovať, že obdobie jej panovania prinieslo bratislavskej rádovej nemocnici a jej pacientom viac pozitív ako negatív. Všeobecné zdravotnícke nariadenie *Normativum generale in re sanitatis*, prijaté v roku 1770, vytvorilo právny rámec pre činnosť rádovej nemocnice a lekárne a definovalo požiadavky na vzdelanie rehoľníkov, ktorí ošetrovali pacientov a pripravovali lieky. **Mária Terézia svojimi nariadeniami vytvárala tlak, aby v rámci rehoľnej komunity vzrastal počet zdravotníckych pracovníkov a kláštor efektívnejšie využíval dostupné finančné prostriedky. Panovníčka napriek svojim reformným ambíciám rešpektovala rádové zvyky a tradície, uznala argumenty provinciála a čiastočne ustúpila od svojich požiadaviek.** Vďaka jej štedrosti významne vzrástli príjmy kláštora a nemocnice. V roku 1776 darovala kláštoru fundáciu v hodnote 4000 zlatých a v nasledujúcom roku mu priznala pravidelnú ročnú podporu z Uhorskej komory. V čase jej panovania kulminovala aj dobročinnosť v meste žijúcich cirkevných a svetských elít. V rokoch 1740 – 1780 získal kláštor fundácie v hodnote takmer 33 tisíc zlatých, vďaka ktorým mohol výrazne zvýšiť počet lôžok v nemocnici.¹⁸

Roky vlády Jozefa II. vnímali predstavitelia rádu i bratislavského kláštora milosrdných bratov ako obdobie plné príkoria a šikanovania zo strany štátnej moci. Prior kláštora musel opakovane predkladať Miestodržiteľskej rade súpis hnutelného a nehnuteľného majetku, pravidelne zasielať vyúčtovanie príjmov a výdavkov, a informovať o všetkých personálnych zmenách medzi rehoľníkmi i svetským služobníctvom. Nariadenia Jozefa II.

16 Tamže, fol. 71.

17 MOL, C 39, LAD. D, fasc. 14.

18 AMB, Historia domus, fol. 88.

negatívne ovplyvnili rádový a náboženský život rehoľnej komunity, ako aj majetkové pomery kláštora a nemocnice. Neistota, ktorú vyvolali unáhlené a uhorské tradície nerešpektujúce reformy panovníka, spôsobila, že v čase jeho panovania kláštor získal len minimum nových fundácií, ktoré by zvýšili jeho príjmy.

Reformy Jozefa II. významne zasiahli aj do štruktúry pacientov rádových nemocníc. Na základe nariadení panovníka, dovtedy výlučne zdravotníckeho zariadenia, začali poskytovať dlhodobú starostlivosť duševne chorým rehoľníkom a kňazom. Pre ich potreby museli všetky nemocnice milosrdných bratov zriadiť na vlastné náklady oddelené izby, v bratislavskej nemocnici ich vzniklo desať. Každý chovanec si musel so sebou priniesť zariadenie do cely a odev primeraný svojmu stavu. Provinciál stanovil ročný poplatok za zaopatrenie rehoľníka na 150 zlatých a svetského kňaza na 200 zlatých. Náklady za pobyt rehoľnej osoby mal hradíť jeho materský kláštor, poplatok za svetského kňaza mal platiť diecézny biskup z príjmov jeho biskupstva. Táto nová povinnosť spôsobovala nemocniciam milosrdných bratov ťažkosti a finančné straty, keďže stanovené poplatky sa platili vždy s veľkým časovým oneskorením.¹⁹

Bratislavský kláštor milosrdných bratov vďaka svojim dobročinným aktivitám nebol ohrozený rušením kláštorov v čase panovania Jozefa II. a na rozdiel od konventov iných žobravých rádov si ubránil právo zbierať almužny po celej krajine. Panovník mu ponechal aj pravidelnú ročnú podporu z Uhorskej komory. Zásahy panovníka do rehoľného života a organizačnej štruktúry rádu však spôsobili v kláštoroch milosrdných bratov úpadok disciplíny a poriadku, ktorý sa nepodarilo odstrániť ešte dlho po jeho smrti. Reformy Jozefa II. priniesli kláštorom aj istú ekonomickú stratu. Úporná snaha panovníka o úplnú sekularizáciu verejného života a pocit neistoty, ktorý v Ľudoch vyvolávali jeho unáhlené a tradíciu nerešpektujúce reformy, spôsobili, že v čase jeho vlády získali kláštory tohto rádu, a rehoľné inštitúcie všeobecne, len minimálne množstvo nového kapitálu, ktorý by zvýšil ich príjmy.

Poznámka redakcie: príspevok odznel na konferencii História Germánskej provincie Hospitálskej rehole sv. Jána z Boha – milosrdných bratov na Slovensku do r. 1780. Konala sa 10. 9. 2016 v Bratislave. (Mierne redakčne krátené).

Autorka štúdie Mgr. Ingrid Kušnieráková PhD. pracuje v Historickom ústave Slovenskej akadémie vied.

19 Tamže, fol. 66n.